

וטהרו הארץ

דף עמדה בנושא הקבורה בארץ ישראל

הקדמה

בשנת תשס"ז (2007) קיבלה ועדת השרים לענייני קבורה החלטה על תמיכה מוגדלת בפיתוח ובקבורה בשיטה הרוויה (קבורה בקומות). הסיבה לכך הייתה שהיות והקרקע היא משאב ציבורי יקר והיות והפער בין קבורת שדה לקבורה רוויה הוא ביחס של כ- 1:4, אשר על כן על אף עלויות הפיתוח הגבוהות בקבורה רוויה כדאי למדינה להשקיע בכך כדי למנוע מצוקת קרקע בעתיד. המשמעות המעשית היא שהיום ברירת המחדל בבתי עלמין גדולים היא קבורה בשיטה הרוויה, ומי שרוצה להיקבר בחלקה שבשדה פתוח צריך לשלם. במהלך המו"מ הקואליציוני הנוכחי, התברר שיש מי שרוצה להחזיר את הגלגל לאחור ובשם שיקולים דתיים להשוות את מחיר הקבורה בשדה הפתוח למחיר הקבורה הרוויה.

הקבורה הרוויה אמנם שיפרה מאוד את קצב תפיסת הקרקע על ידי קברים, אך לא שינתה מהותית דבר. אזורי הקבורה נשארים שטחים בהם לא ניתן להשתמש כלל לעולם לשום שימוש אחר והם הולכים וגדלים השאלה רק באיזה קצב.

דף עמדה זה מציב פתרון הלכתי ישן חדש שמשנה באופן מהותי את המצב ומאפשר לשמור על פני הקרקע טהורים לכוהנים וראויים לכל שימוש.

כל העיסוק בקבורה ועל אחת כמה וכמה בליקוט עצמות הוא נושא רגיש וטעון. בשנות הגלות בהם האומה הישראלית הייתה מנותקת מארץ ישראל ארץ החיים, הפך היחס המכבד למתים שבהלכה היהודית, לאובססיה של מנהגים מסורות ואמונות שהפכו את הקברים למקום קדוש ומקום פולחן. עתה בעת חזרתנו לארץ ישראל, למקום הקדוש מצד עצמו בו בחר ה' לעובדו ולקרוא בשמו, יש מקום לבחינה מחודשת הן לכל תהליך הקבורה ובעיקר ביחס לקבורת המתים. אני תקווה שדף עמדה זה יפתח בעיני הקוראים פתח למחשבה חדשה, ויעורר את הדיון הציבורי בנושא חשוב ומשמעותי זה.

מיכאל פואה

מנהל מו"פ מנה"י

רקע:

בכל יום נתון מתים במדינת ישראל 117 אנשים בממוצע.¹ בדונם אחד ניתן להגיע ל- 350 יחידות קבורה רגילה, וכ- 1500 יחידות של קבורה רוויה.² צפי הקבורה העתידי הוא שמספר הנפטרים יגדל בהתאם לגידול באוכלוסייה. משמעות הדבר שבכל שלשה ימים בממוצע מאבדת מדינת ישראל כבר היום שטח של דונם אחד בקבורה רגילה או ב-12 ימים אם הקבורה בקבורה רוויה. בחשבון שנתי מדובר בשטח קרקע שבין שלשים למאה דונם והמכפלות הן בהתאם למספר השנים ולגידול באוכלוסייה. לשטח הפיזי של הקבורה צריך להוסיף את כל הכבישים ושבילי הגישה וכך אנו מגיעים למאות ואלפי דונם קרקע בה לא ניתן יהיה להשתמש לעולם היות והיא הוקצתה לבית קברות.

במשנה כתוב "ארץ ישראל טהורה ומקואותיה טהורים"³. ובספר במדבר הוזכרנו "ולא תטמא את-הארץ, אשר אתם יושבים בה--אשר אני, שכן בתוכה כי, אני ה'--שכן, בתוך בני ישראל"⁴ אנו נושאים על כתפנו אחריות כבדה לשמור על ארצנו טהורה ולא לטמא אותה באין סוף בתי קברות שלא ניתן לפנותם אחרי כן.

בדף עמדה זה לא אחדש שום פתרון שלא בוצע בעבר ושאינו עומד בקריטריונים ההלכתיים. יחד עם זאת ברור לי שמדובר בשינוי תודעתי משמעותי שהחברה היהודית המסורתית צריכה לעבור. אני מאמין ומשוכנע שניתן לעבור משוכה זו.

---

¹ לפי ניתוח צפי פטירות של הלמ"ס לחמש שנים הבאות.

² http://www.cbs.gov.il/www/hodaot2013n/01_13_170t2.pdf

³ <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000715543>

⁴ מקוואות ח' א'.

⁴ במדבר ל"ה ל"ד.

על חשיבות הטהרה:

כל מי שמסתובב בטבריה בשנים האחרונות עד למשמעות הקטסטרופלית של המצאות קברים או חשש קברים בתוך אזור עירוני. כבישים נחפרו ובוצעו בהם יציקות בטון מיוחדות בהוצאה של מיליוני שקלים על מנת לאפשר לכוהנים להסתובב באופן חופשי במרכז העיר. במקומות שונים בארץ מתנהלים קרבות בין "אתרא קדישא" לבין קבלנים הבונים את הארץ שמייצגים למעשה את הרצון לבנות ולפתח מחד, והרצון לשמור ולכבד קברי אבות מאידך. שתי רצונות חיוביים וחשובים שפעמים קשה למצוא את הדרך ליישבם יחד.

כשיצא רבי שמעון בן יוחאי יחד עם בנו מהמערה לאחר 13 שנה ששהו בה מבקש רשב"י לתקן משהו בעולם כדי להודות בכך ל-ה' על נס ההצלה שלו ושל בנו. כאשר הוא פונה לאנשי העיר אליה הגיע ושואל מה הדבר מטריד אתכם את מה אתם מעוניינים לתקן? הוא נענה שיש מקום בעיר שיש בו ספק טומאה ויש לכוהנים צער להקיפו. רשב"י מוצא את הדרך לסמן רק את המקומות שבודאי אסורים ומתיר לכוהנים ללכת בכל יתר המקומות בשוק⁵. רואים אנו כמה חשוב היה לאפשר תנועה חופשית גם לכוהנים, ולהימנע ממקומות בהם יש ספק טומאה.

יתר על כן מצאנו על חשיבות הטהרה בארץ ישראל בגמרא העוסקת במי שמצא קבר או שניים בשדהו שמותר לו לפנות אותם (כדין קבר הנמצא ראה להלן) ומקומם טהור, אולם אם נמצאו שלשה קברים אנו חוששים שמדובר בבית קברות עתיק ואסור לו לפנותו. מעלה הגמרא שאלה מה הדין כאשר כבר פינו שני קברים ולאחר מכן מצאו את השלישי, האם אנו אומרים שמדובר בשכונת קברות ואסורים לפנות את השלישי או לא? עונה הגמ' "איכא דאמרי אמר רבא כיון שנתנה רשות לפנות מפנה להון" שואלת הגמרא: "ולישוינהו שכונת קברות" כלומר מדוע איננו מתייחסים למקום כשכונת קברות שאסור לפנותה? עונה הגמרא: "אמר ריש לקיש עילא מצאו וטיהרו ארץ ישראל:"⁶ את הנימוק "עילה מצאו וטיהרו ארץ ישראל" מסביר הרא"ש: "בעלילה מועטה ובסברה קטנה, טהרו ארץ ישראל משום כהנים ועושי טהרות" רואים אנו כמה היה חשוב לחכמים לשמור על ארצנו טהורה מטומאה עד כמה שניתן.

בדף עמדה זה לא אעסוק בטיפול בעבר אלא אציע דרך פעולה למניעה בעתיד.

⁵ שבת ל"ג:

⁶ נזיר ס"ה: לפי פירוש הרא"ש על הדף.

הקבורה:

במסגרת הכבוד לאדם והבדלתו מהחי והצומח התחייבנו לקבור את גוף האדם לאחר שנפרדה ממנו נפשו. חובה זו היא מצוות עשה שנאמר " כִּי קִבֹּר תִקְבְּרֶנּוּ בַיּוֹם הַהוּא"⁷. כלומר: דשלא יהא המת מונח בגלוי – דבר זה השכל מחייב, וכל מין האנושי מודה בזה. אלא דלפי השכל די לסוגרו בארון של ברזל, ולהניחו באיזה מרתף. אבל התורה הקפידה שגוף האדם יהיה טמון בקרקע, כדכתיב: "ואל עפר תשוב"⁸. כשאדם נקבר בקבר הוא למעשה קנה את מקומו עולמית ורק במקרים חריגים מאוד ניתן לפנותו משם. כך מבדילה הגמרא בסנהדרין⁹ בין שלשה סוגי קברות.

- א. קבר הנמצא - כגון שהוא חדש ויודע בעל השדה שלא צוה מעולם לקבורו שם ובגזילה נקבר שם:
- ב. קבר הידוע - שנקבר שם מדעת בעל השדה:
- ג. קבר - המזיק את הרבים: שקבור במקום הילוך רבים ומטמאין באהלו:

את קברים א' ו-ג' מותר לפנות ומקום הקבר טהור לאחר הפינוי, ואת קבר ב' שהוא למעשה מייצג את הקברים הקיימים היום בבתי הקברות אסור לפנות וגם אם יפנו אותו, מקומו יישאר טמא לפי פסק הגמרא, וכך גם מובא בספרי הפוסקים.

יחד עם זאת הקבורה באדמה ובנית מצבה מעליה היא לא דרך הקבורה היחידה לפי ההלכה וישנה אפשרות נוספת שנהגה במשך מאות שנים כאן בארץ ומופיעה בספרי ההלכה כאפשרות ראלית גם היום. דרך זו היא ליקוט עצמות.

ליקוט עצמות.

משנה במסכת מועד קטן " ועוד אמר רבי מאיר מלקט אדם עצמות אביו ואמו מפני ששמחה היא לו ר' יוסי אומר אבל הוא לו"¹⁰ ומוסיף הירושלמי "בראשונה היו קוברין אותן במהמורות נתאכל הבשר היו מלקטין את העצמות וקוברין אותן ברזים אותו היום היה מתאבל ולמחר היה שמח לומר שנינוחו אבותיו מן הדין."¹¹ מסביר פוסק בעל ערוך השולחן "ראשונה היו

⁷ דברים כ"א כ"ג.

⁸ ערוך השולחן יו"ד שס"ב ס"א.

⁹ סנהדרין מ"ז: ופרש"י שם.

¹⁰ מועד קטן א' ה'

¹¹ ירושלמי מו"ק פ"א ה"ה.

קוברין אותו במהמורות, כלומר בחפירות. נתעכל הבשר – מלקטין העצמות וקוברין אותו בארונות. אותו היום היה מתאבל, ולמחר היה משמח שניצלו אבותיו מן הדין. דכל זמן שהבשר קיים – דנים אותם. לפיכך המלקט עצמות אביו או של שאר קרובים שמחוייב להתאבל עליהם – נוהג אבלות בכל אותו היום, ככל דיני אבלות שבאבל: כפיית המיטה, ועטיפת הראש, ונעילת הסנדל, ותשמיש המיטה, ורחיצה וסיכה....." ¹²

אכן בחפירות שנמצאו במקומות קבורה רבים בארץ מימי בית שני ואחריו, נמצאו מערות קבורה רבות בהם התקיים נוהג זה של ליקוט עצמות. רק באזור ירושלים נמצאו מעל 1000 מערות קבורה והממצאים מעידים שמספרן הכולל של מערות הקבורה מימי בית שני עלה כמה מונים על המידע שבידנו. ¹³

תהליך הקבורה היה כך: בתחילה קוברים את המת בחפירה בקרקע כאשר הוא שוכב על גבו. לאחר שנעכל הבשר ולאחר לפחות י"ב חודש ¹⁴ היו מלקטים את העצמות שנשארו וקוברים אותם מחדש בתוך כוך או בגלוסקמה – כמין תיבה קטנה באורך עצמות הגפיים במערת הקבורה המשפחתית או במערת קבורה על פי שיוך אחר. כך מספר רבי אליעזר ברבי צדוק "כך אמר לי אבא בשעת מיתתי קברני תחילה בבקעה ובסוף לקט עצמי ותנם בגלוסקמא...." ¹⁵ אלפי גלוסקמאות כדוגמת זו של רבי צדוק נמצאו במערות הקבורה בארץ ישראל, עם שמות הנקברים, כעדות אילמת אך ברורה למנהג קבורה זה.

וכאן אנו שואלים מה הסיבה שבגללה דווקא בארץ ישראל היו עושים ליקוט עצמות לגלוסקמאות ומעבירים אותם למערות קבורה?

מסביר הרב ראובן מרגליות שהחשש מפני תפיסת שטחים על ידי קברים בשדות שאחרי כן נחרשו ואסרו שטחים גדולים מחשש לטומאה הניעה את החכמים למצוא פתרון. פתרון זה נמצא בדרך זו וכך פינו את הקברים שבשדות ושבנחלות הפרטיות למערות קבורה ובכך צמצמו באופן משמעותי את השטחים בהם אי אפשר היה להשתמש מחשש לקברים. במערה מצומצמת יכלו לסדר עשרות גלוסקמאות שיעמדו עד לתחית המתים. ¹⁶

הלכות שונות נכתבו בדיני ליקוטי עצמות הן בדרך הליקוט, והן ביחס להלכות אבלות ואין טעם להיכנס לפירוטם במאמר זה. אך ישנה הלכה אחת ביחס לדיני טומאה שמקנה יתרון משמעותי לקבורה במערות קבורה ביחס לניצול הקרקע ושמירת הטהרה של פני הקרקע גם לכהנים, ועליה אפרט בסעיף הבא.

¹² ערוך השולחן יו"ד ת"ג א'

¹³ עיר הקברים של ירושלים בימי הבית השני – הוצאת יד בן צבי, חלק א' עמוד 1.

¹⁴ ראה תפארת ישראל מו"ק פרק א' סימן ל"ח, ושו"ת שיבת ציון סימן ס"ג.

¹⁵ מסכת שמחות י"ב.

¹⁶ הרב ראובן מרגליות עוללות עמ' 36-38

וטהרו את הארץ:

יתרון נוסף ומשמעותי לקבורה בדרך ליקוט עצמות ומערות קבורה הוא היקף השטח הטמא. הדין הפשוט הוא שקבר רגיל מטמא עד לרקיע, כלומר כל השטח מעל הקבר טמא, ואסור לכהנים לעבור מעליו ולהאהיל עליו אפילו במטוס.¹⁷ אולם דין זה שנכון בקבר שסתום מכל צדדיו, לא קיים במערת קבורה. במערת קבורה בה ניתן להניח אלפי גלוסקמאות ואף יותר ניתן לוודא שיישאר רווח של לפחות טפח בין הגלוסקמאות לתקרה, ולהשאיר פתח כניסה מן הצד. במצב זה כל פני הקרקע מעל מערת הקבורה פנויה לכל שימוש גם לכהנים, ורק ברחבת הכניסה באזור שמאהיל על הפתח אסור יהיה לכהנים להיכנס או לעבור מעליה. בדרך זו ניתן לבנות מערות קבורה ענקיות מתחת לכבישים או פארקים ציבוריים מבלי שימנע מכהנים שימוש באותם מקומות.

הצעות :

1. יש לייעד שטחים מתאימים לקבורה בדרך שמיועדת לליקוט עצמות.
2. יש לבנות תשתיות שיאפשרו אחסון מרבי של תיבות הקבורה ונגישות למשפחות שרוצות להתייחד עם יקיריהם. תשתיות אלו יבנו בדרך שתאפשר מבחינה הלכתית שימוש בפני הקרקע גם לכהנים.
3. יש להחתים רבנים שיהיו נכונים לכך על קול קורא בנושא, הן להיתר הקבורה בדרך זו והן למעלה שלא להרבות טומאה בארץ ישראל.
4. יש לרענן את ההלכות והמנהגים ביחס לליקוט עצמות ולהפיץ אותם בציבור.
5. יש לעודד קבורה בדרך זו שתמנע הרבה בעיות טומאה בעתיד.

---

¹⁷ ראה בהרחבה מאמרו של הרב דניאל וולף 'מעלין בקודש' גליון 9. http://tora.co.il/shiurim/maalin_bkodesh/9_8_tisa.doc